

Examen HAVO

2026

tijdvak 2
woensdag 17 juni
13.30 - 16.30 uur

economie

Bij dit examen hoort een uitwerkbijlage.

Dit examen bestaat uit 30 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 58 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord meestal geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Druiven

Fruit bevat veel gezonde voedingsstoffen en vitamines. Fruit wordt steeds populairder bij consumenten. Hierdoor is er sprake van een groei van deze markt.

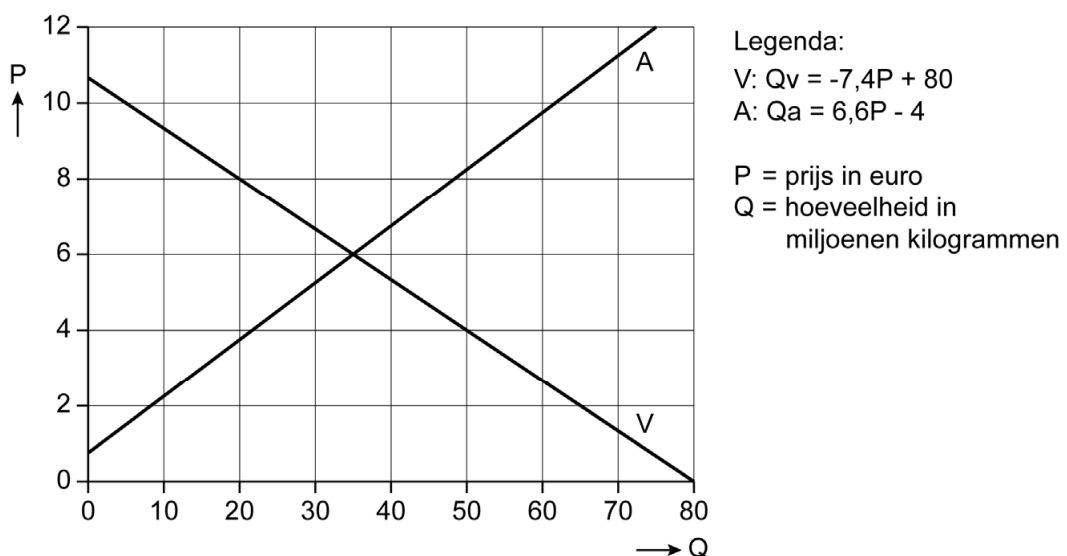
- 2p 1 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
De populariteit van fruit onder consumenten is gestegen, wat heeft geleid tot een verschuiving van de ...(1)... van fruit naar ...(2)....
Deze verschuiving leidt, bij een gelijk gebleven ...(3)..., tot een ...(4)... prijs per kilo.

Kies uit:

- bij (1) aanbodlijn / vraaglijn
bij (2) links / rechts
bij (3) aanbod / vraag
bij (4) gelijkblijvende / hogere / lagere

Een econoom onderzoekt de totale markt voor druiven binnen de EU.
Figuur 1 toont deze markt.

Figuur 1 Druivenmarkt binnen de EU

De vraaglijn geeft de betalingsbereidheid van consumenten weer voor geproduceerde druiven binnen de EU.

Gebruik figuur 1.

- 1p 2 Bereken de maximale betalingsbereidheid van de consumenten.

Gebruik figuur 1.

- 2p 3 Bereken de totale marktomzet van druiven binnen de EU. Bereken daarvoor eerst de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid.

De EU heeft kwaliteitseisen ingesteld voor druiven die ook gelden voor de import van de EU. Een van de kwaliteitseisen is een beperking van de hoeveelheid bestrijdingsmiddelen. De econoom stelt dat deze kwaliteitseis gevolgen heeft voor de productiekosten van druiven.

- 2p **4** Leg uit wat het gevolg is van deze kwaliteitseis voor de productiekosten van druiven binnen de EU.

De econoom onderzoekt de markt nadat de kwaliteitseis is ingegaan en schetst daarin een toegenomen vraag naar in de EU geproduceerde druiven (zie de uitwerkbijlage).

Gebruik de uitwerkbijlage.

- 2p **5** Toon aan of het totale surplus is toegenomen of afgenomen door de toegenomen vraag. Doe het als volgt:
- Arceer de verandering van het totale surplus.
 - Geef de verklaring voor de verandering van het totale surplus.

In de EU is er sprake van hoge inflatie. Een van de oorzaken zijn de importbeperkende maatregelen. De econoom adviseert daarom de EU om alle importbeperkende maatregelen af te schaffen.

- 2p **6** Leg uit welk effect het afschaffen van importbeperkende maatregelen heeft op de inflatie in de EU.

Afrika produceert veel druiven. In 2025 was het Afrikaanse aandeel in de omzet op de Europese markt 75%. In 2026 is dit aandeel gestegen naar 90%, terwijl de omzet op de Europese markt in dezelfde periode met 6% daalde.

- 2p **7** Bereken met hoeveel procent de omzet van Afrikaanse druiven in Europa is veranderd in 2026 ten opzichte van 2025.

Hoewel de consumptie van fruit veel positieve effecten heeft op de gezondheid en welvaart van mensen, leidt een hogere import (en transport) van fruit tot een lager groen bbp van de EU.

- 2p **8** Leg de twee negatieve effecten uit van fruitimport op het groen bbp.

Opgave 2 Wat te doen met de poen?

Uit een krant:

De Nederlandse overheid heeft in 2018 een positief overheidssaldo. Door de hoogconjunctuur zijn de overheidsinkomsten in 2018 met 15% gestegen ten opzichte van 2017 naar € 337 miljard. De overheidsuitgaven zijn in 2018 gestegen met 6,2% ten opzichte van 2017 naar € 326 miljard.

- 2p **9** Bereken voor 2017 en voor 2018 de verandering van de Nederlandse staatsschuld in miljarden euro's.

Automatische stabilisatoren hebben invloed op het overheidssaldo.

- 2p **10** Noem twee automatische stabilisatoren.

Het bruto binnenlands product van Nederland in 2020 is € 772,7 miljard. De staatsschuldquote is op dat moment 52,4%. De Nederlandse overheid zou meer kunnen besteden als zij besluit de staatsschuld te laten oplopen naar de EMU-norm van 60%.

- 2p **11** Bereken hoeveel miljarden euro's de Nederlandse overheid meer zou kunnen besteden in 2020.

Onder economen heerst verdeeldheid over wat de overheid het beste met het overheidsoverschot kan doen: de staatsschuld verlagen of de overheidsbestedingen laten toenemen.

Econoom A is een voorstander van het verlagen van de staatsschuld en stelt:

- I. Als de overheid in economisch goede tijden de staatsschuld verlaagt, ontstaat er ruimte om in economisch slechte tijden de overheidsuitgaven te verhogen.
- II. Een verlaging van de staatsschuld kan via de vermogensmarkt tot een hogere consumptie leiden.

- 2p **12** Leg uit dat econoom A volgens stelling I een voorstander is van een anticyclisch begrotingsbeleid.

- 2p **13** Leg stelling II uit.

Econoom B is tegenstander van het verlagen van de staatsschuld. De econoom stelt:

- a De rente op een staatslening is nu $-0,4\%$, terwijl de inflatie $2,8\%$ is. Niet aflossen dus!
- b In de toekomst zal de beroepsbevolking krimpen, waardoor er te weinig personeel zal zijn op de arbeidsmarkt. Door niet af te lossen houdt de overheid geld over voor het financieren van innovatie projecten.

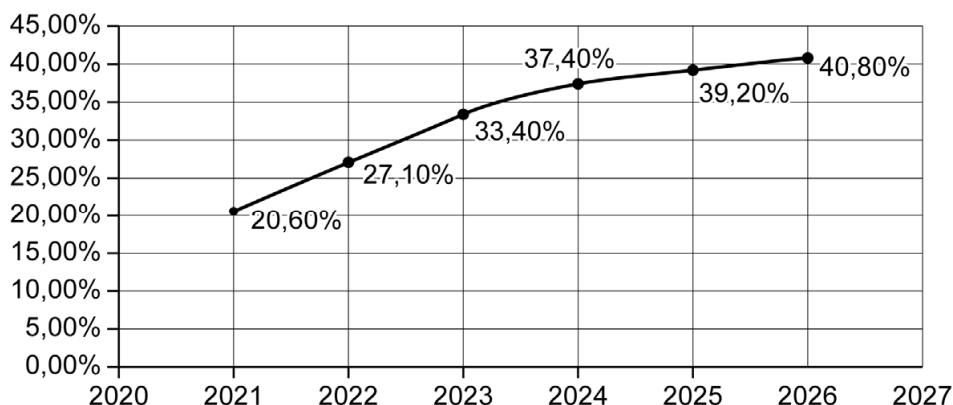
2p **14** Leg stelling a uit. Maak hierbij gebruik van het begrip reële rente.

2p **15** Leg met behulp van stelling b uit dat een groter personeelstekort in de toekomst kan worden voorkomen.

Opgave 3 Venezuela

Venezuela is een land dat te maken heeft met een hoge inflatie. Daarnaast heeft Venezuela een hoge werkloosheid (zie figuur 2).

Figuur 2 Percentage werkloze beroepsbevolking in de periode 2021-2026

Gebruik figuur 2.

- 1p **16** Bereken de procentuele stijging van het werkloosheidspercentage in 2022 ten opzichte van 2021.
- 2p **17** Leg uit dat hoge inflatie, via de binnenlandse bestedingen, kan leiden tot een hogere werkloosheid.
- De centrale bank van Venezuela besluit om in te grijpen om de hoge inflatie te bestrijden.
- 2p **18** Leg uit hoe de centrale bank van Venezuela zal ingrijpen om de hoge inflatie te bestrijden.

- 2p **19** Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Venezuela heeft een negatief overheidssaldo en een negatief particulier spaarsaldo. Hierdoor is het saldo lopende rekening van de betalingsbalans ...(1).... Door hogere rentebetalingen aan het buitenland zal het saldo lopende rekening van de betalingsbalans ...(2).... Internationale beleggers hebben geen vertrouwen in de Venezolaanse overheid. Hierdoor zal de rente op nieuwe staatsobligaties ...(3).... Als de overheid een geloofwaardig onderpand kan aanbieden, zal de rente ...(4)....

Kies uit:

- bij (1) negatief / positief
- bij (2) verslechteren / niet veranderen / verbeteren
- bij (3) dalen / stijgen
- bij (4) dalen / stijgen

Venezuela heeft een staatsschuldquote van 126% van het bbp en kan niet meer aan de rentebetalingen voldoen. De overheid vraagt daarom aan buitenlandse beleggers of zij een deel van de schuld willen kwijtschelden. Hierdoor zou er financiële ruimte ontstaan voor economische groei, waardoor de overige staatsschuld wel kan worden afbetaald.

- 2p **20** Leg uit dat er een risico is op moral hazard van de Venezolaanse overheid.

Opgave 4 Stop: verkeersbordenkartel

De overheid van Nederland doet een aanbesteding voor nieuwe verkeersborden. Hiervoor vraagt ze alle vijf ondernemingen die actief zijn op deze markt, om een bod uit te brengen. De ondernemingen weten niet van elkaar wat de hoogte is van het bod dat zij gaan uitbrengen. De overheid kiest voor het laagste bod, omdat de productie en levering bij elke onderneming hetzelfde is.

- 2p 21 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De markt voor verkeersborden heeft kenmerken van de marktvorm ...(1)... met een ...(2)... product. Bij deze aanbesteding is er sprake van ...(3)... en als gevolg hiervan leidt deze aanbesteding tot een ...(4)... bod.

Kies uit:

- bij (1) volledige mededinging / monopolistische concurrentie / oligopolie
- bij (2) homogeen / heterogeen
- bij (3) asymmetrische informatie / averechtse selectie
- bij (4) laag / hoog

Het aantal verkeersborden dat moet worden geproduceerd, is te groot voor één onderneming. De onderneming Rond en de onderneming Kruis zijn al herhaaldelijk met elkaar in gesprek geweest en hebben een geheime afspraak over hun productie en het bod dat zij gaan uitbrengen. Deze ondernemingen vormen dus een kartel.

- 2p 22 Leg uit dat het kartel leidt tot negatieve externe effecten.

Als er sprake zou zijn van een maximumprijs van de overheid op de markt voor verkeersborden dan heeft dat invloed op deze markt.

- 1p 23 Welke uitspraak is juist?

Een maximumprijs van de overheid op verkeersborden zorgt voor

- A een verschuiving van de aanbodlijn naar links.
- B een verschuiving van de vraaglijn naar rechts.
- C een lagere productie van verkeersborden dan in het evenwicht.
- D een hogere productie van verkeersborden dan in het evenwicht.

De Autoriteit Consument en Markt (ACM = toezichthouder) kan in actie komen als zij het bestaan van een kartel vermoedt. De deelnemende bedrijven van het kartel krijgen dan een boete opgelegd. De wijze waarop de ACM de hoogte van de boete berekent, staat in tabel 1.

Tabel 1 Hoogte van de boete bij constatering van een kartel

Regels	
Basis van de boete	De omzet van de opdracht: € 872.990
Hoogte van de boete	45% van de omzet

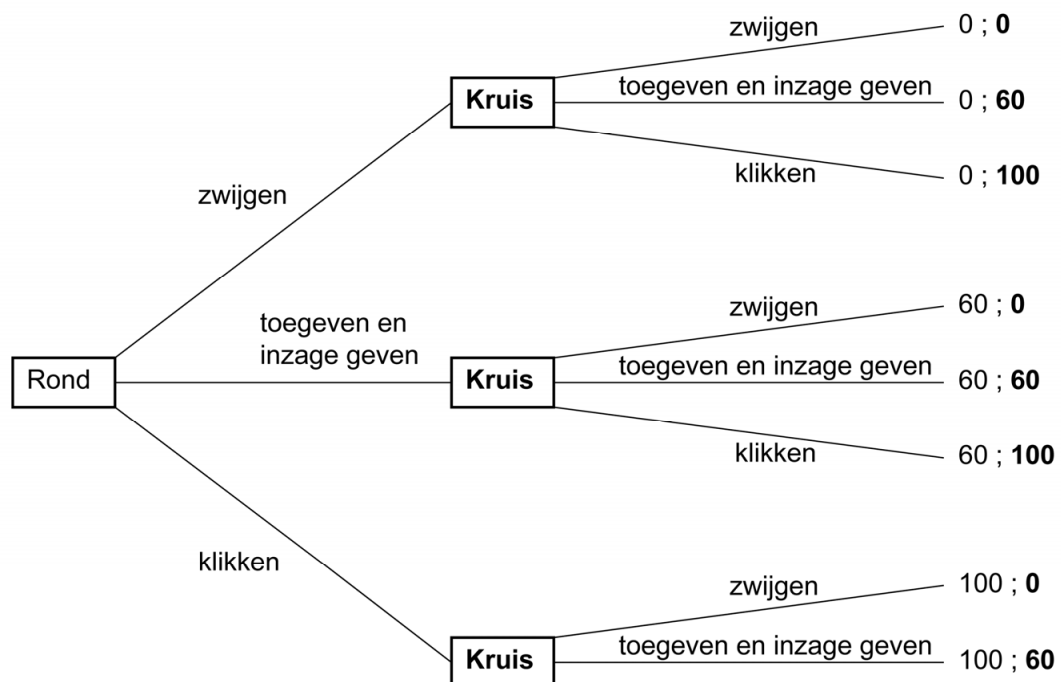
Mogelijkheden tot het verkrijgen van korting op de vastgesteld boete:	
Toegeven van kartel en inzage geven in alle documenten	60% korting op de hoogte van de oorspronkelijke boete
Klikken (uit eigen beweging kartel melden bij de ACM)	Boetevermindering van 100% van de oorspronkelijke boete

Gebruik tabel 1.

- 2p **24** Bereken de hoogte van de boete die de ACM een onderneming oplegt als er sprake is van een kartel en de bestrafte onderneming toegeeft en inzage verleent in de documenten.

De directeuren van de ondernemingen Rond en Kruis stellen een spelboom op om een gezamenlijk strategie af te spreken.

Spelboom 1 Kortingspercentages op de hoogte van de boete bij constatering van een kartel

Gebruik spelboom 1.

- 2p **25** Verklaar met behulp van getallen uit de spelboom welk kortingspercentage de onderneming Kruis krijgt.

Opgave 5 Baanpolarisatie

Een econoom onderzoekt de gevolgen van globalisering voor de arbeidsmarkt. Globalisering leidt tot meer internationale handel.

- 2p **26** Leg uit dat globalisering leidt tot een hogere wereldwijde productie.

Globalisering heeft ook geleid tot baanpolarisatie. Baanpolarisatie houdt in dat het aantal banen voor middelbaar opgeleiden afneemt en tegelijkertijd het aantal banen voor laag- en voor hoogopgeleiden toeneemt. Baanpolarisatie komt in de hele wereld voor. In Europa is dit effect het grootst, in Azië het kleinst en in Noord-Amerika ligt dit tussen beide continenten in.

Tabel 2 Baanpolarisatie, verandering van opleidingsniveau ten opzichte van de totale werkgelegenheid in procentpunten

continent	opleidingsniveau		
	laag	middelbaar	hoog
a	1,86	-5,12	3,26
b	2,18	-6,92	4,74
c	2,64	-7,88	5,24

Gebruik tabel 2.

- 2p **27** Welk continent hoort bij welke letter? Verklaar je keuze.

Doe dit als volgt:

- Noteer de letters a, b en c op je antwoordblad en noteer achter elke letter een continent. Kies daarbij uit: Azië, Europa en Noord-Amerika.
- Geef een verklaring voor je keuze.

De econoom analyseert baanpolarisatie op de Nederlandse arbeidsmarkt.

- 3p **28** Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Als gevolg van economische ...(1)... is het aantal banen voor middelbaar opgeleiden afgenomen en is er veel behoefte aan hoogopgeleide mensen. Hierdoor ontstaat een ...(2)... op de arbeidsmarkt voor middelbaar opgeleiden, waardoor de gemiddelde lonen van middelbaar opgeleiden...(3)....
Op de arbeidsmarkt voor hoogopgeleiden is er sprake van een ...(4)... waardoor de gemiddelde lonen van hoogopgeleiden ...(5)....
Kies uit:
bij (1) conjunctuurontwikkeling / structuurontwikkeling
bij (2) tekort / overschot
bij (3) dalen / stijgen
bij (4) afgenomen aanbod / toegenomen aanbod / toegenomen vraag
bij (5) dalen / stijgen

Werknemers willen interessant blijven voor de arbeidsmarkt. Hierdoor gaan werknemers investeren in hun menselijk kapitaal.

- 2p **29** Leg uit dat er bij investeren in menselijk kapitaal sprake is van intertemporele ruil bij de werknemer.

Investerings in menselijk kapitaal kunnen ook door de werkgever gedaan worden. Deze investeringen kunnen leiden tot verzonken kosten voor de werkgever.

- 2p **30** Leg uit hoe de werkgever ervoor kan zorgen dat er geen verzonken kosten optreden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.